

JANAPAYLARDÍ «VENN DIAGRAMMASI»N QOLLANÍW ARQALÍ OQÍTÍW

Xalmuratova Indira

Ájiniyaz atındağı NMPI 4-kurs studenti.

Ilimiy basshı: Allanazarov E. f.i.k., docent

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17704520>

Tayanış sózler: *lingvistika, frazeologiya, valentlik, ekvivalent, kontekst, semantika, metod.*

Ключевые слова: *лингвистика, фразеология, валентность, эквивалент, контекст, семантика, метод.*

Key words: *linguistics, phraseology, language, kontekst, concerning, peculiarities, semantical, method.*

Ulıwma orta mektep bilimlendiriwindegi bul innovaciya dep tabılǵan máselege aldınıǵı pedagogikalıq tájriybeni, jańalıqtı, úyreniw, ulıwmalastırıw hám taratıw máseleleri pedagogikalıq metodikalıq ilimlerdegi jańalıq retinde mektepte oqıw sistemasına kirgiziw bul innovaciyanıń haqıyqıy ekenligin ilimniń moyınlawı degen sóz. Bul bilimlendiriw máselelerindegi, á sirese mektepte qaraqalpaq tilin oqıtıwdaǵı innovatciyanıń rawajlanıwın tabıslı iske asıwın pán oqıtıwshısı menen birge ana tildi oqıtıw metodikası ilimi de tabıslı iske asıp baradı. Bul máselelerde pándi oqıtıwda pedagogikalıq sheberlik, úlken tájriybe de ayırıqsha rol atqaradı.

Janapaylardıń ózine tán formalıq kórsetkishleri joq. Biraq solay bolsa da, olar bir qatar morfologiyalıq ózgesheliklerge iye. Janapay qanday sóz shaqabınıń mánisin tolıqtırıwda qollanılsa, sol sóz shaqabına tán bolǵan forma jasawshı hám sóz ózgerettiriwshi affikslerdi qabıl ete beredi. Usınday qásiyetine baylanıslı janapaylar úlken eki toparǵa: 1. Predmetlik (substantivlik): 2. Predmettiń belgisin bildiriwshi (atributivlik) janapaylar bolıp bólinedi.

Házirgi qaraqalpaq tilinde qollanıw kiyatırǵan janapaylar shıǵısı jaǵınan eki toparǵa bólinedi. Birinshisi- túpkilikli janapaylar, ekinshisi – basqa sóz shaqaplarına qalıplesken janapaylar. Túpkilikli janapaylarǵa sırtqı túri jaǵınan pütün sózdiń jarım-jartısı bólegi túrinde qollanılatuǵın janapaylar, yaǵnıy janapaylıq xızmette ǵana qolanılatuǵın janapaylar tek, aw, a, á, ǵana, da, dá, she, shı, shi, ós, túwe, ap, qap, kúpá hám t.b. janapaylar kiredi. Basqa sóz shaqabınan qalıplesken janapaylarǵa eń, júdá, dim, sarras, misli, bir, ǵoy, te, hám da, de janapayları kiredi. Olar mánili sóz shaqaplarınan yamasa kómekshi sózlerdiń basqa túrлерinen janapaylıq xızmette qollanılgan kómekshi sózler.

Oqıwshılardıń ulıwma bilimlendiriwde janapaylardıń mánisin, ǵáptegi ornın, stillik qollanıwın ózlestiriw házirgi zaman qaraqalpaq tili metodikasındaǵı eń áhmiyetli

máselelerdiń biri bolıp kelmekte. Óytkeni janapaylardı úyreniw arqalı ádebiy bilim, ádep-ikramlılıq hám estetikalıq tárbiyaǵa, sózdiń emocionallıq tásiri tuwralı pikirleri qalıpleseıi.

Til - adamlar arasında óz ara pikir alısıwdıń eń áhmiyetli quralı. Adamlardıń pikir alısıwı tek gápler arqalı ǵana ámelge asadı. Sonlıqtan sintaksistiń tiykarǵı birliǵi gáp bolıp esaplanadı. Gáp pikirdi adamlardıń sezimin basqalarǵa jetkeriwde xızmet qılatuǵın tiykarǵı birlik. Sonday-aq, gáp arqalı tınlawshı basqanıń pikirini túsiniıp qabıl etedi. Bul gáptiń adamlar arasındaǵı kommunikativlik xızmeti bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq tilinde jay gáplerdiń tiykarǵı belgisi predikativlik hám intonaciya esaplanadı. Predikativ - bayanlawısh (predikativlik – gáptiń, pikirdiń bayanlanıwı degen mánide ilimiy miynetlerde alınǵan) jay gáptiń sózden, sóz dizbeginen hám qospa gápten ayrılıp turatuǵın belgisi bolıp tabıladı. Qaraqalpaq tilinde jay gápler mánisine qaray úsh túrge bólinedi. Birinshisi xabar gáp bolıp, bul haqqında ilmiy miynetlerde, mektep sabaqlıqlarında, ilimpazlardıń izertlewlerinde belgili dárejede pikirler ayılǵan.

Qaraqalpaq ádebiy tilinde janapaylardı úyreniwde ondaǵı leksikologiyalıq ózgesheliklerdiń stillik qollanılıwı hám mádeniyatlı sóylewde sózlerdi durıs qollanıw usılına, stillik ózgesheliklerine, sózlerdi durıs jazıp hám sóylew qaǵıydalarına ayrıqsha itibarlı bolıw maqsetke muwapıq boladı hám itibarǵa alıw talap etiledi. Bunıń ushın qaraqalpaq tilin oqıtıwda onıń usılları sistemalastırıladı hám integrallastırıp oqıtıwdıń da tiykarı qalıpleseıi. Óytkeni, oqıwshı óz ana tilinde teoriyalıq bilim alıw menen birge basqa ilimler tuwralı da qanday da bir mazmundaǵı maǵlıwmatqa iye bolıwı lazım. Usı kóz qarastan oqıwshı qaraqalpaq tilinen belgilengen baǵdarlama kólemindegi bilimdi ózlestirip qoymastan, sol arqalı basqa pánler tiykarların úyreniw dárejesine jetisiwi maqsetke muwapıq boladı.

Janapaylardı Venn diagrammasınan paydalanıp oqıtqanda optimal nátiyjege erisiledi. Anıq talaplarǵa hám shamalanǵan nátiyjelerge emes, al anıq wazıypalarǵa súyengen halda jobalastırılıp, konkret juwaplar alınadı. Nátiyjeler qayta kórilip shıǵıladı. Bilim, kóniklikpelerge iye bolıwda jeke hám birgelikte islesiwdiń arqasında onıń unamlı nátiyjelerine erisiledi. Oqıwshılardı jeke pikirlewge, tallawǵa hám tuwrı juwmaq shıǵarıwǵa, ózin ózi bahalawǵa úyretedi.

Janapaylardı oqıtıwda ilimiy teoriyalıq bilimler menen ámeliyattı baylanıstırıw arqalı keń kólemindegi máni kelip shıǵıp, oqıtıwdı turmıs penen baylanıstırılsa, jaslar alǵan bilimi hám ámeliyattı turmısta keleshekte qollanıw kónikpeleri payda boladı. Sonıń menen birge mısallar turmıstan, ádebiy shıǵarmalardan alınıp, mısallar menen dálillengen, isenimli bolıwı maqsetke muwapıq boladı. Oqıwshılar ózleriniń iyelegen

teoriyalıq bilimlerin dóretiwshilik penen durıs paydalana biliwi, alǵan bilimleri tiykarında jámiyetlik turmısqa degen iskerligine tayarlanıw procesiniń rawajlanıwına erisiledi.

Qollanıwı sheklengen usıllar: tayar tekstler menen islesiw metodları bar. Usıl tańlawda tómendegilerge itibar beriwi kerek.

- Tańlaǵan usıldın oqıtıwdın didaktikalıq principine juwap beriwi.
- Oqıtıwdın maqseti menen wazıypasına sáykes keliwi.
- Temanıń mazmunına sáykesligi.
- Balalardıń qabıl etiw ózgesheligine, bilimine, múmkinshiligine sáykes keliwi.
- Oqıtıwǵa berilgen waqıtqa baylanıslıǵı.

Venn diagrammasınan paydalanıp oqıtıwda joqarıdaǵılardı esapqa alǵanda jaqsı nátiye beredi. Janapaylardı oqıtıwda zaman talaplarınan kelip shıǵıp, jańa usıllardı izlestiriw arqalı bilim beriwdiń sapasın arttırıw hám ol arqalı oqıwshılarda tereń bilim kónlikpelerin qalıplestiriwdi maqset etkenbiz. Onda interaktiv tárizde barlıq oqıwshılardı qamtıy alatuǵın metodlardan paydalanıwdıń jolların úyrendik hám talqılawǵa háreket ettik.

Uliwmalastırıp aytqanda, janpaylardı «Venn diagramması»sınan paydalanıp oqıtıwdı shólkemlestiriwdiń tiykarǵı forması sabaq bolıp esaplanadı. Bul shólkemlesken sabaq barısında oqıtıwshılardıń sabaq islenbesi, gúrrińi, oqıwshılardıń bayanatları t.b. boladı. Oqıtıwdıń klasta shólkemleskenlik penen ótiliwi sabaqtın sapalı ótiliwiniń deregi bolıp esaplanadı. Sonın ushın qaraqalpaq tili metodı quramınıń bólegi, yamasa belgili bir metod qollanganda, oqıwshılarda bilim beriw hám oǵan kóniktiriw jolları esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Abdimuratov P. Pedagogikalıq texnologiya. 2010 j. Nókis, QMU
2. Allanazarov E. Qaraqalpaq tilin oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. Nókiks, 2023.
3. Berdimuratov E. Qaraqalpaq ádebiy tili. Leksikologiya. Nókis, 1998.
4. Yúldoshev J. Zamonaviy pedagogik texnoliyalarnı amaliyotga joriy qilish Toshkent, 2009.
5. Qaraqalpaq folklorı. 1-tom -, 2018.